

Παγκοσμιοποίηση: Το Κύκνειο Άσμα του Καπιταλισμού (Ηλεκτρονικό Άρθρο)

Ιστορικό Σημείωμα

Αυτό το ηλεκτρονικό άρθρο δημοσιεύτηκε στην ιστοσελίδα Facebook [Με τον Μαρξ Πέραν του Μαρξ](#) στις 29/06/16.

Περιεχόμενο

Παγκοσμιοποίηση: Το Κύκνειο Άσμα του Καπιταλισμού

Εισαγωγή

Ακόμη δεν έχουν κοπάσει οι φωνές χαράς για την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού και οι διθύραμβοι για τον υπαρκτό καπιταλισμό, σαν τον καλύτερο και τον δικαιότερο όλων των κόσμων. Ακόμη ακούονται στ' αυτιά μας, οι υπεροπτικοί ισχυρισμοί **για το τέλος της ιστορίας**.

Ποια όμως είναι η κατάσταση που επικρατεί σήμερα στην ανθρωπότητα;

Δισεκατομμύρια άνθρωποι ζουν χειρότερα από προηγούμενα, το χάσμα ανάμεσα στο Βορρά και το Νότο συνεχώς διευρύνεται, στις ίδιες τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες μειώνεται το γενικό βιοτικό επίπεδο, η ανεργία αυξάνεται, γίνεται μαζική και μετατρέπεται σε χρόνια, το «κράτος πρόνοιας» ξεχαρβαλώνεται και οι διθυραμβικές υποσχέσεις για τα αναμενόμενα καλά της παγκοσμιοποίησης αποδεικνύονται όλο και περισσότερο ως ουτοπία.

Η ευφορία για την υποτιθέμενη νέα τεράστια αγορά των χωρών του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού, η ευφορία για το υποτιθέμενο «οικονομικό θαύμα» των ασιατικών χωρών, η ευφορία λοιπόν για τα άπειρα καλά που φέρνει μαζί της η παγκοσμιοποίηση και ο ρόλος του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, η ευφορία για ένα ειρηνικό πλέον μέλλον της ανθρωπότητας και για άλλα πολλά και διάφορα «θετικά» αποδεικνύεται ότι ήταν αντικατοπτρισμός.

Στο κείμενο που ακολουθεί, θα δούμε ότι ο ισχυρισμός για το τέλος της ιστορίας ναι μεν έχει βάση και ισχύει, αλλά μόνον όσον αφορά την ιστορία του καπιταλισμού και όχι την ιστορία γενικά. Θα προσπαθήσουμε να επιχειρηματολογήσουμε, στηριζόμενοι πάνω στις ανακαλύψεις, τις ιδέες και τους προβληματισμούς του Καρλ Μαρξ, αποδεικνύοντας ότι ο δικός μας ισχυρισμός, ότι δηλαδή έφτασε το τέλος της ιστορίας του καπιταλισμού, έχει επιστημονική ισχύ.

Ο διπλός χαρακτήρας της εργασίας που περιέχεται στα εμπορεύματα

Ο Καρλ Μαρξ χαρακτήρισε το διπλό χαρακτήρα της εργασίας σαν «*Το κεντρικό σημείο, το σημείο εκκίνησης, το αναβλύζων σημείο (Springpunkt), γύρω από το οποίο περιστρέφεται η κατανόηση της πολιτικής οικονομίας*¹».

Από εδώ λοιπόν θα ξεκινήσουμε την κριτική του σημερινού σταδίου ανάπτυξης του καπιταλισμού, που χαρακτηρίζεται από την παγκοσμιοποίηση (επειδή σε προηγούμενο άρθρο ασχοληθήκαμε

λεπτομερειακά με το διπλό χαρακτήρα της εργασίας και του εμπορεύματος, στο σημερινό κείμενο θα περιοριστούμε σε μερικά βασικά σημεία και θα κάνουμε τις προεκτάσεις εκείνες που αφορούν τη σύγχρονη εποχή).

Η εργασία είναι όρος «εκ των ων ουκ άνευ», τόσο για την εμφάνιση όσο και για τη διατήρηση της κοινωνίας, είναι αιώνια προϋπόθεση για την ύπαρξη της ανθρώπινης ζωής. Ο ίδιος ο άνθρωπος ανθρωποποιήθηκε μέσω της εργασιακής δραστηριότητας του. Με αυτή την έννοια, η εργασία όντας αδιαχώριστη από την κοινωνικότητα, από την κοινωνία, έχει **οντολογική υπόσταση**. Λέει ο Μαρξ:

«Σαν δημιουργός αξιών χρήσης, σαν ωφέλιμη εργασία, η εργασία είναι ανεξάρτητη από κάθε κοινωνική μορφή, όρος ύπαρξης του ανθρώπου, αιώνια φυσική ανάγκη χωρίς την οποία δεν είναι δυνατή η ανταλλαγή της ύλης ανάμεσα στον άνθρωπο και στη φύση, δεν είναι δηλαδή δυνατή η ίδια η ζωή του ανθρώπου²».

Στους προκαπιταλιστικούς σχηματισμούς η εργασία ήταν **συγκεκριμένη** παρήγαγε δηλαδή προϊόντα, αξίες χρήσης που χρησιμοποιούνται για την ικανοποίηση των πραγματικών αναγκών των ανθρώπων. Επειδή το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων ήταν χαμηλό, η εργασία παρέμενε μέσα στα πλαίσια της **άμεσης** «ανταλλαγής της ύλης ανάμεσα στον άνθρωπο και στη φύση». Η εργασία ήταν άμεσα δεμένη με τη φύση η οποία υπαγόρευε και καθόριζε υποχρεωτικά το είδος και το περιεχόμενο της εργασιακής δραστηριότητας, ακριβώς ως **συγκεκριμένη δραστηριότητα** που είχε το συγκεκριμένο σκοπό να παράγει συγκεκριμένα υλικά προϊόντα.

Με την εμφάνιση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, με τη γρήγορη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και τη διεύρυνση του καταμερισμού της εργασίας, η εργασία όλο και περισσότερο αναγκάζεται να προσανατολίζεται προς την κατεύθυνση της παραγωγής **ανταλλακτικής αξίας** παρά στην παραγωγή αξιών χρήσης. Λέει λοιπόν ο Μαρξ:

*«Κάθε εργασία είναι «ξόδεμα» ανθρώπινης εργατικής δύναμης με τη φυσιολογική έννοια και με αυτή την ιδιότητα της όμοιας ανθρώπινης ή **αφηρημένης** ανθρώπινης εργασίας, αποτελεί την αξία του εμπορεύματος³».*

Εμφανίζεται στην επιφάνεια της καπιταλιστικής κοινωνίας μια νέα κατάσταση:

*«Ο πλούτος της κοινωνίας υπάρχει μόνο σαν πλούτος ξεχωριστών ατόμων που είναι οι ατομικοί ιδιοκτήτες του. Επιβάλλεται σαν κοινωνικός πλούτος μόνο γιατί αυτά τα ξεχωριστά άτομα, για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους, ανταλλάσσουν μεταξύ τους τις ποιοτικά διαφορετικές αξίες χρήσης. Στην καπιταλιστική παραγωγή, αυτό μπορούν να το κάνουν **μόνο με τη μεσολάβηση του χρήματος**. Έτσι, μόνο με τη μεσολάβηση του χρήματος, ο πλούτος του ξεχωριστού ατόμου πραγματοποιείται σαν κοινωνικός πλούτος. Στο χρήμα, σ' αυτό δηλαδή το πράγμα, είναι ενσωματωμένη η κοινωνική φύση αυτού του πλούτου».*

Και συνεχίζει ο Μαρξ:

*«Επομένως, αυτή η **κοινωνική ύπαρξη** (σ.σ. του πλούτου με τη μορφή του χρήματος), εμφανίζεται σαν ο **άλλος κόσμος σαν πράγμα, σαν αντικείμενο, σαν εμπόρευμα δίπλα και έξω** από τα πραγματικά στοιχεία του κοινωνικού πλούτου... εμφανίζεται μόνο **σαν κάτι το παροδικό και το ιδεατό, σαν απλή παράσταση⁵».***

Με πιο απλά λόγια: Τα εμπορεύματα βρίσκονται σε «**κοινωνική σχέση**» με όλα τα άλλα εμπορεύματα μέσω του χρήματος. «Στο χρήμα έχει σβήσει κάθε διαφορά των εμπορευμάτων, ακριβώς γιατί το χρήμα είναι **η κοινή νια όλα τα εμπορεύματα ισοδύναμη μορφή⁶**»

Βεβαίως το χρήμα υπήρχε και στους προκαπιταλιστικούς σχηματισμούς, ποτέ όμως δεν αγκάλιαζε ολικά την παραγωγή και την κυκλοφορία των προϊόντων. Ο βασικός ρόλος της εργασίας ήταν η παραγωγή υλικών προϊόντων για την ανταλλαγή τους με άλλα προϊόντα και το χρήμα παρέμεινε σαν ένα περιορισμένο **βοηθητικό μέσο** γι' αυτή την ανταλλαγή. Ακόμη και στην παραγωγή των βιοτεχνιών στις αναπτυγμένες πόλεις της αρχαιότητας και το μεσαίωνα, ο κύριος τρόπος ανταλλαγής παρέμεινε **η άμεση ανταλλαγή υλικών προϊόντων**. Γι' αυτό και **«οι κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων με την εργασία τους και με τα προϊόντα της εργασίας τους παραμένουν εδώ διάφανα απλές τόσο στην παραγωγή όσο και στη διανομή»**⁷.

Στην καπιταλιστική κοινωνία η εργασία μετατρέπεται σ' ένα **καθαρό γενικό αφηρημένο «ξόδεμα»** ανθρώπινης εργατικής δύναμης, ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο υλικό προϊόν της. Μ' αυτόν τον τρόπο, η κοινωνία μετατρέπεται σε μια τεράστια «μηχανή» ξοδέματος εργασίας κάτω από την οποία υποτάσσεται η αφηρημένη γενική εργασιακή δραστηριότητα του ανθρώπου. Αυτό οδηγεί **στην αντιστροφή της σχέσης σκοπού - μέσου**. Σκοπός της εργασιακής δραστηριότητας των ανθρώπων γίνεται η απόκτηση χρήματος αντί η παραγωγή συγκεκριμένων υλικών αγαθών. Η παραγωγή υλικών αγαθών γίνεται μέσο που έχει ως σκοπό την απόκτηση χρήματος. Η ατομική εργασία του κάθε ανθρώπου αποτελεί πλέον μόνο μια βίδα της μεγάλης αυτής κοινωνικής «μηχανής» που παράγει για να **αυτοαυξάνεται σαν αυτοσκοπός**, αντί να παράγει για ένα σκοπό που είναι **έξω από τον εαυτό της** δηλαδή να παράγει χρήσιμα πράγματα για την ικανοποίηση των αναγκών του ανθρώπου.

Αυτή λοιπόν η αφηρημένη εργασία που έχει σαν σκοπό την παραγωγή ανταλλακτικών αξιών οι οποίες στην πορεία παίρνουν τη μορφή του χρήματος, θεοποιείται και **γεμίζει όλο το νόημα της ζωής των ανθρώπων**. Η παραγωγή αξιών χρήσης γίνεται πλέον **μόνο εξ ανάγκης**, επειδή μόνον αυτές είναι σε θέση να είναι **υλικοί φορείς** ανταλλακτικής αξίας. Είναι **το μέσον και όχι ο σκοπός**.

Αυτό το περιεχόμενο και αυτή η μορφή της εργασίας λοιπόν δεν υπήρχε πάντα, είναι ιστορικό στοιχείο, προϊόν του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής και προσιδιάζει σ' αυτόν. Οι περισσότεροι όμως άνθρωποι παίρνουν αυτό **το ειδικό περιεχόμενο** και αυτήν **την ειδική μορφή της εργασίας** – το αφηρημένο γενικά «ξόδεμα» ανθρώπινης εργατικής δύναμης – σαν μια για πάντα δοσμένα, σαν αξίωμα, σαν την οντολογική της υπόσταση. Γι' αυτό και το γενικό αφηρημένο «ξόδεμα» ανθρώπινης ενέργειας, που έχει σαν σκοπό την παραγωγή ανταλλακτικών αξιών και όχι αξιών χρήσης, έχει αναχθεί σε **μέγιστη αρετή** και σε αποκλειστικό νόημα της ύπαρξης και της ζωής των ανθρώπων. **Οι άνθρωποι υπηρετούν το χρήμα αντί να τους υπηρετεί και κυριαρχούνται και εξουσιάζονται από το χρήμα, αντί να το κυριαρχούν και να το εξουσιάζουν. Αυτό το «αναποδογύρισμα», αυτή η αντιστροφή, είναι η βάση και η πηγή όλων των πτυχών του φαινομένου της αλλοτρίωσης, της αποξένωσης και του φετιχιστικού τρόπου σκέψης των ανθρώπων**.

Στην καπιταλιστική εποχή, ένεκα του ότι οι παραγωγικές δυνάμεις αναπτύχθηκαν με ιλιγγιώδη ταχύτητα, η εργασία ναί μεν απελευθερώθηκε σε μεγάλο βαθμό από τον υποχρεωτικό **καταναγκασμό της φύσης**, ταυτόχρονα όμως ορθώθηκε μπροστά της ένας νέος υποχρεωτικός καταναγκασμός: **το εμπόρευμα, το χρήμα, το κεφάλαιο**. Η παραγωγή και αναπαραγωγή του εμπορεύματος – χρήματος – κεφαλαίου έγινε η «δεύτερη φύση» για τον άνθρωπο και παρ' όλο που είναι δικά του κοινωνικά προϊόντα, στέκονται απέναντι του, υπαγορεύοντας του το ίδιο υποχρεωτικά όπως και η «πρώτη φύση» **τους δικούς τους νόμους**, προς τους οποίους είναι αναγκασμένος να προσανατολίζεται και να προσανατολίζει την εργασιακή του δραστηριότητα, σαν σε ανώτερη, μη ελεγχόμενη από τον ίδιο δύναμη. Κυριαρχείται από αυτήν, όπως ακριβώς και οι προγονοί του κυριαρχούνταν από τις δυνάμεις της πραγματική φύσης, της «πρώτης φύσης». Σαν εμπόρευμα, το προϊόν είναι ένα **«μη αισθητό αφηρημένο αξιακό αντικείμενο»** και μόνο με αυτή την περίεργη

και μυστηριώδη υπόσταση μπορεί να κυκλοφορήσει μέσα στην κοινωνία. **Ο Μαρξ χαρακτηρίζει αυτή την οικονομική αξία που εμπεριέχεται στο εμπόρευμα** – την ανταλλακτική αξία που δεν έχει καμιά απολύτως σχέση με το συγκεκριμένο υλικό περιεχόμενο του προϊόντος και που στην πορεία της ανταλλαγής παίρνει τη μορφή του χρήματος, ενός εντελώς αφηρημένου πράγματος – **σαν φετιχιστική**.

Αυτή λοιπόν η ανταλλακτική αξία, το χρήμα, αυτό το «**αφηρημένο πράγμα**». είναι το **σήμα κατατεθέν** της καπιταλιστικής κοινωνίας που δεν εξουσιάζει πλέον τα δημιουργήματα της και τον εαυτό της αλλά εξουσιάζεται και κυριαρχείται από αυτά, από το χρήμα, από ένα «αφηρημένο πράγμα» που, παρ' όλο που είναι δικό της προϊόν, εντούτοις δεν νοείται σαν τέτοιο από αυτήν, αλλά νοείται σαν κάτι προς το οποίο πρέπει να προσανατολίσει και να υποτάξει την εργασιακή δραστηριότητα της.

Το χρήμα, δεν είναι λοιπόν πλέον μέσον που ευκολύνει την ανταλλαγή των συγκεκριμένων υλικών ωφέλιμων προϊόντων, αλλά σκοπός και επειδή η κίνηση του είναι συνεχής και ακατάπαυστη, γίνεται σκοπός του εαυτού του δηλαδή **αυτοσκοπός** (Το κεφάλαιο, τόμ, πρώτος, σελ. 143, 164 και αλλού). Αυτό σημαίνει ότι η ζωντανή εργασία αντιλαμβάνεται το προϊόν της – που βέβαια δεν μπορεί να είναι τίποτ' άλλο παρά ένα συγκεκριμένο υλικό πράγμα στο οποίο ενσωματώθηκε η ζωντανή εργασία και μετατράπηκε σε νεκρή – η ζωντανή εργασία λοιπόν, από τώρα και στο εξής, αντιλαμβάνεται το ίδιο το υλικό προϊόν της, **μόνο σαν έκφραση του χρήματος, ενός δηλαδή «αφηρημένου πράγματος»**.

Μ' αυτόν τον τρόπο γίνεται πλήρης η αντιστροφή («ο αναποδογυρισμός») ανάμεσα **στη συγκεκριμένη εργασία και την αφηρημένη εργασία** όπου η αφηρημένη εργασία έχει πια το πάνω χέρι, δηλαδή εξουσιάζει πλέον τη ζωντανή συγκεκριμένη εργασία, αναγκάζοντας την να μετατρέπεται διαρκώς σε αφηρημένη εργασία, δηλαδή εργασία που έχει σαν σκοπό την παραγωγή αξίας μόνο, δηλαδή χρήματος, δηλαδή κεφαλαίου. Δηλαδή η σχέση υποκειμένου – αντικειμένου αντιστρέφεται. Το υποκείμενο – ο άνθρωπος, η ζωντανή εργασία – γίνεται αντικείμενο και το αντικείμενο – το εμπόρευμα, το χρήμα, το κεφάλαιο – γίνεται υποκείμενο.

Όλες οι ανθρώπινες και υλικές δυνάμεις – η εργατική δύναμη, τα μέσα παραγωγής (τεχνολογία), οι πρώτες ύλες, η οργάνωση κλπ- **χρησιμοποιούνται και υπηρετούν μόνο την αυτοαύξηση του χρήματος** – σαν «παραπάνω χρήμα» –**και καθόλου την παραγωγή υλικών αγαθών για την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών**. Οι κοινωνικές ανάγκες μπορούν να ικανοποιηθούν μόνο **μέσω της μη υλικής παραγωγής υπεραξίας** που υλοποιείται, υπάρχει και γίνεται αντιληπτή παραστατικά (προσλαμβάνεται) από τα άτομα και τις επιχειρήσεις σαν κέρδος. Η ανταλλαγή μέσα στα πλαίσια της αγοράς, δεν υπηρετεί πλέον την κοινωνική ανταλλαγή προϊόντων αλλά **την πραγματοποίηση κέρδους**, δηλαδή τη μετατροπή της νεκρής εργασίας – που είναι ενσωματωμένη μέσα στο εμπόρευμα σαν αποτέλεσμα της αφηρημένης εργασίας – σε χρήμα. Η δε ανταλλαγή των προϊόντων μετατρέπεται πλέον σ' ένα **δευτερεύον φαινόμενο** αυτής της διαδικασίας **που πραγματοποιείται μόνο και πάντοτε στο επίπεδο του χρήματος**. Τα προϊόντα υποβιβάζονται σε «υλικούς φορείς» της ανταλλακτικής αξίας και αντιμετωπίζονται πλέον σαν ένα «αναγκαίο κακό» και σαν ένα αναγκαίο στάδιο από το οποίο πρέπει να διαβεί η ανταλλακτική αξία για να μετατραπεί σε χρήμα.

Μ' αυτόν τον τρόπο, η όλη διαδικασία της κοινωνικής και ατομικής ζωής, **υποτάσσεται κάτω από την κυριαρχία και την εξουσία του χρήματος και της αυτοκίνησής του**. Αυτό το φαινόμενο ονομάστηκε **«Οικονομία της Αγοράς»**.

Καλό είναι όμως σ' αυτό το σημείο, να υπενθυμίσουμε και να έχουμε συνεχώς κατά νου ότι: πίσω απ' αυτή την «υποκειμενοποίηση» της αγοράς, πίσω απ' αυτή την αντιστροφή της σχέσης υποκειμένου –

αντικειμένου, βρίσκεται εκείνος που παράγει το χρήμα και το «παραπάνω χρήμα», τον πλούτο, δηλαδή ο σκληρά εργαζόμενος άνθρωπος του οποίου το συγκεκριμένο αποτέλεσμα της εργασιακής του δραστηριότητας – η αξία χρήσης – γίνεται δευτερεύουσα υπόθεση και αντιμετωπίζεται μόνο σαν «αναγκαίο κακό» της όλης διαδικασίας «ξοδέματος» της αφηρημένης εργασίας και του αποτελέσματος της: του χρήματος και κατ' επέκταση του κεφαλαίου.

Αυτή η υποταγή του συγκεκριμένου περιεχομένου της εργασίας και των αναγκών κάτω από την τυφλή αυτοκίνηση, αυτοαξιοποίηση και αυτοαύξηση του χρήματος, γεννά κάτι το απάνθρωπο, γεννά ένα τερατούργημα: Αν η παραγωγή δεν υπηρετεί την αύξηση του χρήματος, τότε σταματά. Σταματά όχι διότι έχουν ικανοποιηθεί οι ανάγκες της κοινωνίας αλλά επειδή, για διάφορους λόγους, δεν μπορεί να γίνει πλέον μετατροπή της ζωντανής αφηρημένης εργασίας σε χρήμα και παραπάνω χρήμα και σε κεφάλαιο και παραπάνω κεφάλαιο.

Ο ανταγωνισμός

Η παραγωγή της αξίας και της υπεραξίας που είναι ενσωματωμένη σ' αυτήν και η υλοποίηση της, η πραγματοποίηση της, δεν ταυτίζονται ούτε στο χώρο ούτε στο χρόνο. Αυτή η αξία και η υπεραξία που έχει ως «υλικό φορέα» το εμπόρευμα, μετατρέπεται σε χρήμα και σε κέρδος **μόνο αν το εμπόρευμα πωληθεί**. Για να πωληθεί όμως το εμπόρευμα, πρέπει να περιέχει όσο γίνεται λιγότερη αξία απ' ό,τι ο μέσος όρος που υπάρχει στην κοινωνία, ώστε να μπορεί να πωλείται σε χαμηλότερη τιμή των άλλων εμπορευμάτων – ή έστω στην ίδια τιμή -και να βγάζει το κέρδος που είχε η συγκεκριμένη επιχείρηση, ίσως και επί πλέον κέρδος, με την απόσπαση υπεραξίας που παράχθηκε σε άλλες επιχειρήσεις, μια και το σύνολο της υπεραξίας που παρήγαγε η κοινωνία βρίσκεται στην κυκλοφορία, στην αγορά, αναμένοντας να υλοποιηθεί σαν κέρδος.

Πάνω σ' αυτήν τη βάση, φυτρώνει **ο ανταγωνισμός** σαν πάλη – μάχη – αγώνας ανάμεσα στους κεφαλαιοκράτες για την υλοποίηση και την απόσπαση της υπεραξίας με τη μορφή του κέρδους. Πάνω σ' αυτήν τώρα τη βάση του ανταγωνισμού και των νόμων του που λειτουργούν μέσα στα πλαίσια της αγοράς, εμφανίζεται με τη σειρά της **η ανάγκη της συνεχούς αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας** με τη συνεχή αναβάθμιση των μέσων παραγωγής, της τεχνολογίας, της οργάνωσης κλπ **και την ταυτόχρονη σχετική μείωση της ζωντανής εργασίας**.

Επειδή ακριβώς μειώνεται όλο και περισσότερο η ζωντανή εργασία – σε σχέση με τη νεκρή εργασία, δηλαδή τα μέσα παραγωγής – που είναι η μόνη που παράγει υπεραξία, η μείωση αυτή γίνεται με τη σειρά της, από αποτέλεσμα, αιτία για τη συνεχή αναβάθμιση της τεχνολογικής βάσης με σκοπό και πάλιν την περαιτέρω αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας που με τη σειρά της... κ.ο.κ. **Το τελικό αποτέλεσμα όλης αυτής της διαδικασίας, είναι η απομάκρυνση από την παραγωγή όλο και μεγαλύτερου αριθμού εργαζομένων, αφαιρώντας τους μ' αυτό τον τρόπο τη δυνατότητα να ζούνε ανθρώπινα ή ακόμη και να ζουν.**

Αυτό σημαίνει ότι μειώνεται η αγοραστική δύναμη της κοινωνίας με αποτέλεσμα να μειώνεται ή να σταματά αναγκαστικά η παραγωγή, που με τη σειρά της οδηγεί αναγκαστικά σε νέα συγκέντρωση του κεφαλαίου με εξαγορές και συγχωνεύσεις, τεχνολογική αναβάθμιση, καλύτερη οργάνωση κλπ με σκοπό την περαιτέρω αύξηση της παραγωγικότητας δηλαδή τη μείωση της αξίας των εμπορευμάτων... κ.ο.κ. Αυτή η αντίθεση ανάμεσα στην αύξηση της παραγωγικότητας και στη μείωση της αγοραστικής δύναμης της κοινωνίας είναι διαρκής, λύνεται και ταυτόχρονα πραγματοποιείται με την περαιτέρω διεύρυνση της αγοράς μέχρι να φτάσει σ' ένα ορισμένο όριο πέραν του οποίου δεν μπορεί πια να λειτουργεί όπως πριν, με αποτέλεσμα να εξαφανίζεται το φαινόμενο που είχε αυτή την αντίθεση.

Μ' αυτόν τον τρόπο, ο κεφαλαιοκράτης που είναι η προσωποποίηση του κεφαλαίου αναγκάζεται και

πιέζοντας τους ανθρώπους να καταξοδεύουν την εργατική τους δύναμη με τη μορφή του αφηρημένου γενικού «ξοδέματος», προκαλεί ταυτόχρονα, σταδιακά αλλά σταθερά, **την υπέρβαση αυτής της αφηρημένης εργασίας** επειδή ακριβώς όντας κάτω από την εξουσία και κυριαρχία του ανταγωνισμού, είναι αναγκασμένος να αναπτύσσει ακατάπαυστα την παραγωγικότητα της εργασίας, να μειώνει δηλαδή διαρκώς την ανάγκη του να χρειάζεται αυτήν τη ζωντανή αφηρημένη εργασία.

Μ' αυτόν λοιπόν τον τρόπο, ο ανταγωνισμός – μέσα στα πλαίσια πλέον της παγκοσμιοποίησης – εργάζεται, χωρίς να το θέλει και να το συνειδητοποιεί, για την καταστροφή της ίδιας της βάσης του δηλαδή **για την υπέρβαση και κατάργηση της εργασίας ως αφηρημένο γενικό «ξόδεμα» της ανθρώπινης εργατικής δύναμης και παράγει την υπεραξία, τον παραπάνω πλούτο. Μέσα στα πλαίσια του καπιταλισμού όμως, αυτή η διαδικασία υπέρβασης της εργασίας, αντί να προκαλεί χαρά και ευτυχία και ο νέος κερδισμένος ελεύθερος χρόνος να χρησιμοποιείται για την ανάπτυξη του ανθρώπου σαν αυτοσκοπός, εμφανίζεται με αρνητική μορφή, σαν ανεργία που προκαλεί κρίσεις, φτώχεια, πείνα, θάνατο.**

Η ιστορική αποστολή και το όριο του καπιταλισμού

Αναφερόμενος ο Μαρξ στην ιστορική θέση και τον ιστορικό ρόλο του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής γράφει:

«Μια από τις πολιτισμικές πλευρές (σ.σ. *zivilisatorische Seiten*) του κεφαλαίου είναι ότι αυτή την υπερεργασία (σ.σ. υπεραξία), το κεφάλαιο την αποσπάει με έναν τρόπο και κάτω από όρους πιο επωφελείς για την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, των κοινωνικών σχέσεων, και της δημιουργίας των στοιχείων για μια ανώτερη νέα μορφή (σ.σ. *höhere Neubildung*) απ' ό τι στις συνθήκες των προηγούμενων μορφών της δουλείας, της δουλοπαροικίας κλπ. Έτσι, από τη μια μεριά, οδηγεί σε μια βαθμίδα στην οποία εξαλείφονται ο εξαναγκασμός και η μονοπώληση της κοινωνικής ανάπτυξης (συμπεριλαμβανομένων των υλικών και διανοητικών πλεονεκτημάτων) από ένα κομμάτι της κοινωνίας σε βάρος του άλλου. Από την άλλη μεριά δημιουργεί τα υλικά μέσα και το φύτρο για σχέσεις που σε μια ανώτερη μορφή της κοινωνίας, επιτρέπουν το συνδυασμό αυτής της υπερεργασίας μ' ένα μεγαλύτερο περιορισμό του χρόνου που αφιερώνεται στην υλική εργασία γενικά⁸».

Ο καπιταλισμός, παρόλο τον αντιφατικό και αντιθετικό τρόπο λειτουργίας του, έχει πράγματι αναπτύξει τις παραγωγικές δυνάμεις με ιλιγγιώδη ταχύτητα και ταυτόχρονα, όπως ήταν φυσικό, και τις ανάγκες αλλά και τις δυνατότητες για την ανάπτυξη των ατόμων. Αυτά τα θετικά στοιχεία της λειτουργίας του βάραιναν στη ζυγαριά, περισσότερο από τα αρνητικά στοιχεία, όσον καιρό ο καπιταλισμός λειτουργούσε μέσα στα πλαίσια της «πολιτισμικής αποστολής» του. Ο καπιταλισμός, ξεπερνούσε μετά από κάποιο χρονικό διάστημα τις κρίσεις του, πάντοτε βέβαια με μεγάλο τίμημα για τις κοινωνίες. Γι' αυτό και πολλοί θεωρούσαν και εξακολουθούν να θεωρούν ακόμη και σήμερα, **ότι η ικανότητα του καπιταλισμού να αναπροσαρμόζεται, είναι απεριόριστη.**

Ποια όμως είναι πραγματικά η κατάσταση που επικρατεί σήμερα στην παγκόσμια καπιταλιστική κοινωνία;

Η φτώχεια, η πείνα και η απελπισία που έχει ήδη αγκαλιάσει ως μια επιδημία τον πληθυσμό του «τρίτου κόσμου», αγκαλιάζει όλο και περισσότερο τις ίδιες τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες. Μόνο στην Ευρωπαϊκή Ένωση υπάρχουν επίσημα, είκοσι (20) εκατομμύρια εγγεγραμμένοι άνεργοι. Γερμανοί οικονομολόγοι υπολογίζουν ότι υπάρχουν άλλα τόσα εκατομμύρια ημιαπασχολούμενοι και άλλα είκοσι (20) εκατομμύρια, **που παρόλο ότι έχουν εργασία, αισθάνονται ανασφάλεια για το μέλλον και γι' αυτό περιορίζουν την κατανάλωση τους αγοράζοντας μόνο τα απαραίτητα.** Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπολογίζεται σε εκατόν πενήντα (150) περίπου εκατομμύρια. Αυτό σημαίνει ότι 40% περίπου του πληθυσμού, είτε ζουν κάτω από το όριο

της φτώχειας είτε ζουν συγκρατημένα. Επί πλέον, η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη γεωργία αγγίζει τα όρια της ψυχασθένειας: **Επιδοτούμενα τρόφιμα καταστρέφονται στις χωματερές. Οι αγρότες πληρώνονται για να μην παράγουν. Πόσο ακόμη μπορούν να αντέξουν τα κρατικά ταμεία; Ήδη όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι καταχρεωμένα.**

Και ποια έξοδο απ' αυτό το αδιέξοδο του, βλέπει ο καπιταλισμός; **«Παίρνει πίσω» ότι έδωσε η «πολιτισμική πλευρά» του.** Το «κράτος πρόνοιας» ξεχαρβαλώνεται σταδιακά, ξεκινώντας από την Αυτόματη Τιμαριθμική Αναπροσαρμογή (ΑΤΑ) και τις συντάξεις και καταλήγοντας στην ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και στη δημόσια παιδεία. Και πράγματι, γιατί ο καπιταλισμός να θεραπεύσει τους αρρώστους, γιατί να μαθαίνει στα παιδιά ανάγνωση και γραφή, αφού οι μεν είναι ήδη χρόνιοι άνεργοι χωρίς προοπτική απασχόλησης και οι δε θα καταστούν άγριοι άνεργοι; **Δεν τους χρειάζεται το κεφάλαιο, έγιναν περιττοί για τις ανάγκες αυτοαξιοποίησης και αυτοαύξησής του.**

Αυτή η κατάσταση όμως, φέρνει μαζί της και την τιμωρία του κεφαλαίου, **επειδή οδηγεί στη μείωση της αγοραστικής δύναμης** και άρα στη συρρίκνωση της αγοράς που με τη σειρά τους προκαλούν τη μείωση της παραγωγής, η οποία φέρνει την αύξηση της ανεργίας και της ημιαπασχόλησης που με τη σειρά τους προκαλούν την περαιτέρω μείωση της αγοραστικής δύναμης Κ.Ο.Κ.

Ο σύγχρονος καπιταλισμός πνέει τα λοίσθια, παράγει ο ίδιος την κατάρρευσή του.

Αυτή εξάλλου είναι η πιο **γενική**, και ταυτόχρονα η πιο **κεντρική αντίθεση** που καθορίζει το όριο του καπιταλισμού: **Από τη μια μεριά** βασίζεται πάνω στην αδιάκοπη και συνεχώς διευρυνόμενη χρησιμοποίηση της ανθρώπινης εργατικής δύναμης μετατρέποντας την σε χρήμα **και από την άλλη μεριά** οι νόμοι του ανταγωνισμού (της αγοράς), οδηγούν στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, με αποτέλεσμα να κάνουν αυτή την ίδια την ανθρώπινη εργατική δύναμη περιττή ή τουλάχιστο να την περιορίζουν διαρκώς και να τη μετατρέπουν σε πλεονάζοντα συντελεστή της παραγωγής.

Αυτή την αντίθεση, ο καπιταλισμός την αντιμετώπιζε μέχρι τώρα με τη συνεχή διεύρυνση των αγορών. Σήμερα όμως, με τη νέα γενιά των μέσων παραγωγής (αυτοματοποίηση, ρομποτοποίηση) και την Πληροφορική και τα συνακόλουθα τους, η παραγωγικότητα της εργασίας έχει φτάσει σε πρωτοφανή επίπεδα, γι' αυτό και ο πλούτος ρέει άφθονος με τη λιγότερη δυνατή χρησιμοποίηση ζωντανής εργασίας.

Για πρώτη φορά στην ιστορία του καπιταλισμού, η παραγωγή εμπορευμάτων – πιο σωστά είναι να πούμε η ικανότητα παραγωγής εμπορευμάτων – έχει υπερβεί τη συνεχή διεύρυνση της αγοράς και της ικανότητας της να απορροφήσει αυτά τα εμπορεύματα. Η αγοραστική δύναμη της αγοράς είτε αυξάνεται πολύ λίγο σε σχέση με την παραγωγή είτε μένει σταθερή, είτε ακόμη μειώνεται.

Αυτός είναι ο βαθύτερος λόγος που κατά τα τελευταία χρόνια ο καπιταλισμός οδηγείται σε αδιέξοδο **στην πραγματική παραγωγή** και καταφεύγει στην προσωρινή έξοδο από αυτό το πραγματικό αδιέξοδο του στις χωματερές, στη μείωση της παραγωγής ή το σταμάτημα της παραγωγής, κλείνοντας εργοστάσια και επιχειρήσεις. **Η πραγματική παραγωγή αντικαθίσταται** όλο και περισσότερο από μια πλασματική «παραγωγή», όλο και περισσότερο μετατοπίζεται από τα εργοστάσια και τις επιχειρήσεις που παράγουν υλικά εμπορεύματα, στα χρηματιστήρια που παράγουν σε αυξανόμενο ρυθμό **πλασματική «παραγωγή». πλασματικό χρήμα.**

Είναι εν πολλοίς, πράγματι πλασματικό το χρήμα των χρηματιστηρίων **επειδή οι αξίες των**

περισσότερων μετοχών των εταιρειών δεν αντιστοιχούν και δεν εκφράζουν την πραγματική οικονομική κατάσταση αυτών των εταιρειών αλλά ούτε και την αναμενόμενη αλλά μη επερχόμενη κερδοφόρα ανάπτυξη τους. Γι' αυτό και αυτές οι αξίες των χρηματιστηριακών μετοχών τόσο, και προπαντός, στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης, αλλά και αλλού, είναι πλασματικές, εικονικές, μη πραγματικές. Είναι όχι μόνο φούσκες αλλά και σαπουνόφουσες.

Οι τεράστιες παραγωγικές δυνάμεις που υπάρχουν σήμερα παραμένοντας στα χέρια του κεφαλαίου, παράγουν από τη μια μεριά τη μαζική ανεργία και τη μαζική φτώχεια και από την άλλη μεριά την εξουθενωτική εργασία σ' αυτούς που έχουν την «τύχη» να εργάζονται ακόμη. Ο καπιταλισμός, δεν έχει πλέον να προσφέρει τίποτε στους πολλούς, ούτε στο παρόν και πολύ περισσότερο, ούτε στο μέλλον.

Συνοπτικά - Συμπερασματικά

- Ο καπιταλισμός, όλο και περισσότερο τείνει να μην είναι ικανός να εκμεταλλεύεται. Και αυτό επειδή η ζωντανή αφηρημένη εργασία έχει μειωθεί και θα συνεχίσει να μειώνεται δραματικά σε σχέση με τη νεκρή εργασία (μέσα παραγωγής), **λόγω της διαρκώς αυξανόμενης παραγωγικότητας της εργασίας η οποία οδηγεί στην πτώση του ποσοστού κέρδους, που για πρώτη φορά στην ιστορία του καπιταλισμού είναι όχι μόνο σχετική αλλά και απόλυτη.**
- Στο επίπεδο που έχει φτάσει η παραγωγικότητα της εργασίας, πολλές οικονομικές μονάδες που δεν έχουν αυτό το ύψος παραγωγικότητας επειδή δεν έχουν τα αναγκαία κεφάλαια, αναγκάζονται να αναστείλουν τις εργασίες τους, με αποτέλεσμα την αύξηση της ανεργίας και επομένως τη μείωση της αγοραστικής δύναμης της αγοράς, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να απορροφηθούν ούτε τα εμπορεύματα που παράγονται από τις μονάδες με ψηλή παραγωγικότητα. **Γι' αυτό, όσα κεφάλαια και να επενδυθούν στις χώρες του «τρίτου κόσμου», δε θα καταστεί ποτέ δυνατό να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της απασχόλησης και η μείωση της ανεργίας.**
- **Η τεράστια ανάπτυξη της παραγωγικότητας της εργασίας, δεν μπορεί να λειτουργήσει θετικά μέσα στα πλαίσια των άναρχων καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής,** με αποτέλεσμα, οι παραγωγικές δυνάμεις που αναγκάζονται να λειτουργούν μέσα σ' αυτά τα στενά πλαίσια των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, **να δρουν αποδιοργανωτικά και να οδηγούν όλο και περισσότερο σε οικολογικές και κοινωνικοοικονομικές καταστροφές.**
- Ο παγκόσμιος καπιταλισμός, χωρίς να το αντιλαμβάνεται και να το συνειδητοποιεί, **από πλευράς υλικοτεχνικού επιπέδου, έχει κοινωνικοποιηθεί κομμουνιστικά.** Αυτή είναι η αντικειμενική κατάσταση, που έρχεται όμως σε απόλυτη αντίθεση με τις σχέσεις παραγωγής και με όλες τις κοινωνικές σχέσεις που επικρατούν στην καπιταλιστική κοινωνία (οικονομία της αγοράς, κράτος, δίκαιο, πολιτική, παιδεία κλπ).
- **Ο καπιταλισμός, έχει εκπληρώσει την ιστορική αποστολή του και το ιστορικό του καθήκον. Έφτασε η ώρα να μπει στο χρονοντούλαπο της ιστορίας και να «παραχωρήσει» τη θέση του στο ιστορικό προσκήνιο, σε μια νέα ανώτερη, ανθρωπινότερη κοινωνία, όπως ακριβώς ο παλιός χρόνος παραχωρεί αναγκαστικά τη θέση του στο νέο χρόνο.**

Η έξοδος από το αδιέξοδο

Οι αστοί οικονομολόγοι που αρέσκονται να ασχολούνται μόνο με το συν-πλην των κοινωνικοοικονομικών φαινομένων αντί με την ερμηνεία τους, που κάνουν «τούμπες» μπροστά στην καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση και που μετέτρεψαν την «ελεύθερη αγορά» σε θρησκεία,

παραδέχονται σήμερα ότι ενάντια στους νόμους της «ελεύθερης αγοράς», δεν μπορεί να γίνει τίποτε. Παραδέχονται δηλαδή ότι οι άνθρωποι δεν είναι πλέον κύριοι της δραστηριότητας τους και των αποτελεσμάτων της, δηλαδή της ίδιας της ζωής τους **και ότι ο Κύριος της ζωής τους είναι η «ελεύθερη αγορά», ένα προϊόν της δραστηριότητας τους, που απέκτησε ως δια μαγείας νου, συνείδηση και θέληση και κυριαρχεί και εξουσιάζει τους ίδιους τους δημιουργούς της.**

Αυτοί οι αστοί οικονομολόγοι δεν είναι σε θέση να αναπτύξουν και να παρουσιάσουν λύσεις εξόδου από τη σύγχρονη γενική κρίση του καπιταλισμού. Ούτε ο πολυδιαφημισμένος και πολυδιαφημιζόμενος **«τρίτος δρόμος»** που θέλει «να βάλει λίγη κοινωνική αλοιφή» πάνω στις ανοικτές πληγές του καπιταλισμού, μπορεί να αποτρέψει το τέλος του. Ο καπιταλισμός έφτασε στα εσωτερικά όρια του και δεν μπορεί πια να τα ξεπεράσει με επί μέρους περιορισμένες στο χώρο και στο χρόνο, μικρές, μεσαίες ή μεγάλες κρίσεις.

Οι ίδιοι οι αντικειμενικοί νόμοι της παγκόσμιας καπιταλιστικής κοινωνίας, οι νόμοι με βάση τους οποίους λειτουργούσε, αναπτυσσόταν και έφτασε μέχρι το σύγχρονο στάδιο ανάπτυξης της **αυτοαναίρουνται και οδηγούν στην κατάρρευση της.** Οι ίδιοι αντικειμενικοί νόμοι που οδήγησαν στην εμφάνιση των δύο βασικών τάξεων του καπιταλισμού, της τάξης των κεφαλαιοκρατών και της εργατικής τάξης (μισθωτοί), οδηγούν στην κατάργηση και στην εξαφάνιση αυτών των τάξεων. Ούτε ο καπιταλισμός, ούτε η τάξη των κεφαλαιοκρατών, ούτε η εργατική τάξη έχουν οντολογική υπόσταση. Είναι παροδικά κοινωνικοοικονομικά φαινόμενα στη μακρά ιστορική πορεία της ανθρωπότητας. Γεννιούνται, αναπτύσσονται, εξελίσσονται και εξαφανίζονται και πεθαίνουν, όπως όλα τα κοινωνικοοικονομικά φαινόμενα.

Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορούμε να αντιμετωπίσουμε και να αντιπαλέψουμε τον καπιταλισμό με βάση τα σημεία αναφοράς, στήριξης και εκκίνησης που υπήρχαν μέχρι τώρα, δηλαδή από την άποψη της «εργασίας» και επομένως από την άποψη της «εργατικής τάξης». Ακόμη περισσότερο: **Μέσα στα πλαίσια του καπιταλισμού, δεν υπάρχει πια κανένα αντικειμενικό σημείο από το οποίο ξεκινώντας, μπορούμε να το αντιπαλέψουμε ή έστω να αποσπάσουμε κάποια πλεονεκτήματα για τις λαϊκές μάζες. Απλά, δεν έμεινε κανένα.**

Από ποιο σημείο μπορούμε τότε και πρέπει να αντιπαλέψουμε τον καπιταλισμό; **Από ένα σημείο που είναι έξω από τα πλαίσια του. Και αυτό το σημείο είναι από την άποψη του κομμουνισμού.** Οι αντικειμενικές υλικές συνθήκες είναι υπερώριμες. **Ο κομμουνισμός, από υλικής πλευράς, είναι ήδη εδώ παρών. Μόνο που είναι αντιστραμμένος («αναποδογυρισμένος»), ανάποδος, αρνητικός. Είναι κομμουνισμός των πραγμάτων, όχι των ανθρώπων.**

Το «βασίλειο της ελευθερίας», όπως το πρόβλεψε ο Μαρξ στηριζόμενος πάνω στους νόμους που ανακάλυψε, είναι από υλικής πλευράς ήδη εδώ. Η νέα γενιά των μέσων παραγωγής και η πληροφορική, άνοιξαν τεράστιες δυνατότητες για την ικανοποίηση των υλικών και πνευματικών αναγκών ολόκληρης της ανθρωπότητας.

Ο Μαρξ, συχνά έλεγε ότι:

«στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία, η κοινωνική φρόνηση εκδηλώνεται πάντοτε «κατόπιν εορτής» (post festum)⁹».

Το ζήτημα όμως όπως τίθεται σήμερα επιτακτικά μπροστά σε ολόκληρη την ανθρωπότητα, είναι να φροντίσει, η κοινωνική φρόνηση να μην εκδηλωθεί «μετά το θάνατο» (post mortum). Η ανθρωπότητα πρέπει να αρθεί στο ύψος των περιστάσεων και να βρει εκείνους τους τρόπους και εκείνες τις μεθόδους που υπαγορεύονται από την ίδια την κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα, που θα τη

βγάλουν από αυτόν το φαύλο κύκλο, από αυτό το αδιέξοδο. Εννοείται ότι η αλλαγή δε θα περιλαμβάνει μόνο το περιεχόμενο και τη μορφή των σχέσεων παραγωγής, αλλά και τους λειτουργικούς μηχανισμούς και θεσμούς τους: **το κράτος, το δίκαιο και την πολιτική.**

Ας συμβουλευτούμε και πάλι τον Μαρξ:

«Δεν προγραμματίζουμε τον αυριανό κόσμο με τη δογματική σκέψη αλλά αντίθετα **αναζητούμε το νέο κόσμο στο ακροτελεύτιο ακριβώς σημείο της κριτικής του παλιού...**»

Και συνεχίζει:

«Αυτό που πρέπει να πραγματοποιήσουμε σήμερα είναι: Ριζική κριτική του συνόλου της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων, με την έννοια ότι δε φοβάται τα ίδια συμπεράσματα της και πολύ περισσότερο τη σύγκρουση με τις κατεστημένες δυνάμεις¹⁰».

Βιβλιογραφία

1. Καρλ Μαρξ: «Το Κεφάλαιο», Τόμος 1, σελ. 55
2. Καρλ Μαρξ: «Το Κεφάλαιο», Τόμος 1, σελ. 57
3. Καρλ Μαρξ: «Το Κεφάλαιο», Τόμος 1, σελ. 60
4. Φρήντριχ Ένγκελς: «Το Κεφάλαιο» Τόμος 3, σελ. 718 (υποσημείωση)
5. Καρλ Μαρξ: «Το Κεφάλαιο», Τόμος 3, σελ. 718
6. Καρλ Μαρξ: «Το Κεφάλαιο», Τόμος 2, σελ. 43
7. Καρλ Μαρξ: «Το Κεφάλαιο», Τόμος 1, σελ. 92
8. Καρλ Μαρξ: «Το Κεφάλαιο», Τόμος 3, σελ. 1006
9. Καρλ Μαρξ: «Το Κεφάλαιο», Τόμος 2, σελ. 314
10. Καρλ Μαρξ: “Deutsch – Französische Jahrbücher” Γράμμα του Marx στον Ruge (Σεμπτ. 1843) δημοσιευμένο στον πρόλογο (Άπαντα Μ.Ε. , τόμος πρώτος, σελ. 344-345)

Οκτώβρης 2000

[Χρειάζεται Αγγλική Μετάφραση](#), [Χρειάζεται Τούρκικη Μετάφραση](#), [Με τον Μαρξ Πέραν του Μαρξ](#) (ιστοσελίδα), [Ηλεκτρονικά Άρθρα](#), [Δεκαετία 2010-2019](#), [2016](#), [Απροσδιόριστη Τοποθεσία](#)

From:

<https://movementsarchive.org/> - Κυπριακό Κινηματικό Αρχείο

Cyprus Movements Archive

Kıbrıs Sosyal Hareket Arşivi

Permanent link:

<https://movementsarchive.org/doku.php?id=el:digital:metonmarx:globalisation>

Last update: 2025/09/18 09:26

